

Б.М. Свірський
(Маріупольський державний гуманітарний
університет)

Стан дослідження прав національних меншин

Ключові слова: національні меншини, належність особи до національної меншини, права національних меншин.

Для України питання правового положення національних меншин є вельми актуальним з огляду на багатонаціональний склад населення — це стало зрозумілим для політиків початку 90-х років. У зв'язку з цим одним із перших нормативних актів, що регулював суспільні відносини в цій сфері, став Закон України 1992 р. “Про національні меншини в Україні”. Поступово проблематика, пов'язана з правовою регламентацією статусу національних меншин стає центром наукових досліджень фахівців.

Одним із перших комплексних досліджень, присвячених правовому статусу національних меншин як важливій політико-правовій категорії, була праця науковця В. Нікітюка “Статус етнонаціональних меншин (порівняльно-правовий аспект)” [1]. У цій статті автор підкреслює, що актуальність всебічного дослідження статусу етнічних (національних) меншин України обумовлена необхідністю становлення демократичної правової держави та еволюційного розвитку громадянського суспільства. На думку вченого, питання належності особи до національної меншини є питанням суто індивідуального вибору, який не повинен обмежуватися будь-якими додатковими критеріями; на цьому

ж ґрунтується також і неналежність особи до національних меншин. На нашу думку, з цією точкою зору можна погодитися, бо особа тільки шляхом самоідентифікації відносить себе або ні до будь-якої групи національної меншини.

Важливим теоретичним доробком у розумінні проблематики прав національних меншин є праця О. Нельги “Теорія етносу. Курс лекцій”. У книзі визначено базові поняття, які є складовими площини тематики, пов'язаної з правовим положенням національних меншин. Зокрема, науковцем визначається, що “нація” є передусім поняття за своїм змістом політичне, а “етнос” — духовно-культурне. Етнічні меншини, в свою чергу, визначаються як “такі групи людей, які є або автохтонними частками поділених народів, або діаспорними утвореннями інших народів, або їх суцільними (не поділеними) автохтонами, які (всі три перелічені групи) мешкають на території певної держави й відчутно поступаються за своєю чисельністю корінному етносові цієї держави” [2]. Науковцем також стверджується, що під поняттям “українська нація” маються на увазі не тільки українці, а представники всіх етносів, які живуть в Україні і є українськими громадянами.

Фундаментальною науковою працею, що присвячена націотворчим та націознавчим проблемам, державотворчим та державознавчим явищам і процесам, є дослідження “Національно-державне

будівництво: концептуальні підходи, сучасна наукова література”, підготовлене авторським колективом у складі Ю. Римаренка, І. Кураса, Ю. Шемшученка, О. Картунова, Л. Шкляра, С. Римаренка.

Цікавим, на нашу думку, є науковий підхід вчених щодо визначення терміна “нація”. Аналізуючи історію виникнення цього поняття, вони визначають, що існують дві основні точки зору щодо визначення нації: а) як етнічної спільноти; б) як політичної спільноти. Крім того, існує також близько десятка проміжних підходів, які з часом сформувались у відповідні теорії.

Автори праці ретельно підійшли до висвітлення проблематики, що є актуальною в сучасному правовому середовищі, щодо визначення характерних ознак, притаманних поняттю “корінний народ”. Аналізуючи обсяг прав, що їх мають і за них борються корінні народи світу, вони звертають увагу на те, що й досі не існує офіційного або загальновизнаного окреслення терміна “корінні народи”. Дослідники наводять певні критерії для визнання окремої групи населення у незалежній державі як корінного народу, розглядають, для прикладу, статус кримських татар у цьому аспекті [3].

Питанням політико-правового положення національних меншин України присвячена монографія авторського колективу під керівництвом М. Панчука “Національні меншини України у XX столітті (політико-правовий аспект)”, де автори проаналізували законодавчі та нормативні акти, що визначали участь іноетнічного населення України в соціально-економічному і суспільно-політичному житті за умов Російської та Австро-Угорської імперій, УНР, гетьманату і директорії, Української Радянської Соціалістичної Республіки та незалежної України. Отримані результати дослідження дали вченим змогу виробити рекомендації та пропозиції, спрямовані на подальшу активізацію участі інонаціональних груп у державотворчому процесі, забезпечен-

ня міжнаціонального миру і злагоди в Україні. На думку авторів, викладена в Конституції України модель етнокультурного плюралізму, згідно з якою українська політична нація є державно-політичною спільнотою етносів з рівними для всіх можливостями, правами і обов’язками, спонукає кожен етнос покладатися насамперед на власні сили. Державні програми підтримки етнічних груп (національних меншин і титульного етносу), на думку авторів, повинні бути диференційованими і приведеними у відповідність з реальним становищем спільнот [4].

Окремі теоретико-методологічні та концептуальні засади щодо правового положення національних меншин знайшли відображення у підручнику Ю. Римаренка, Л. Шкляра, С. Римаренка “Етнoderжавознавство: теоретико-методологічні засади”, де автори, підсумовуючи дослідження етнополітичного розвитку в контексті самовизначення особи, нації та держави, тобто етнoderжавознавчих проблем, зробили низку висновків, які мають як теоретичне, так і практичне значення. Так, автори зазначають, що самоідентифікації особи — це складна і водночас найважливіша проблема в умовах транзитного суспільства. Головне призначення права при цьому — упорядкування соціальних відносин та забезпечення автономії особи, захист прав людини та її свобод, серед яких немає права бути нелюдиною. Розглядаючи міжетнічні та міжобщинні відносини в контексті прав людини, вони зробили визначення, що міжетнічні відносини — це насамперед соціально значущі зв’язки між людьми, які виникають внаслідок реалізації інтересів етнічних груп, національних меншин за допомогою засобів політичного та правого впливу [5].

О. Биков у монографії “Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні” проаналізував статутні документи деяких громадських організацій національних меншин і визначив їх загальні організаційно-правові форми діяльності. У роботі також зроблений порівняльно-

правовий аналіз основних нормативно-правових актів зарубіжних країн щодо забезпечення та гарантування прав і свобод національних меншин. Автор також звернув увагу, на визначення правового статусу українців, які проживають за межами нашої держави. О. Биков підкреслює, що у всіх країнах СНД принципові питання національної рівноправності та правового статусу національних меншин регламентуються деклараціями про державний суверенітет, конституціями, законами про мови, нормативно-правовими актами про права і свободи людини і громадянина, а також спеціальними актами про статус національних меншин [6].

Наукові новачки у галузі правового аналізу національно-етнічних відносин в Україні притаманні монографії В. Колісника “Національно-етнічні відносини в Україні: теоретичні засади та конституційно-правові аспекти” [7]. Зокрема, автор наголошує, що національно-етнічні відносини “опосередковують національно-етнічні уподобання, прагнення, сподівання, інтереси або сприяють зовнішньому вияву національно-етнічної самобутності й окремої особи та окремих соціальних спільнот” [7, с. 29]. Важливою і своєчасною є пропозиція науковця щодо впорядкування категоріального апарату в галузі національно-етнічних відносин. Автор пропонує замість терміна “право націй на самовизначення” використовувати термін “право на національне самовизначення” з огляду на те, що йдеться про самовизначення не лише націй в їх буквальному розумінні, але й національних меншин та інших етнічних утворень [7, с. 88]. У монографії запропонована дефініція конституційно-правового статусу національної меншини, визначено його структурні складові та сутність механізму реалізації прав національних меншин. Особливої позитивної оцінки заслуговує зроблений В. Колісником компаративний аналіз конституційно-правового регулювання у зарубіжних країнах суспільних відносин національно-етнічного змісту. На основі

цього аналізу автором сформована особлива класифікаційна модель сучасних світових конституцій.

Монографія І. Алмаші, М. Алмаші, Ю. Бисаги “Правовий статус корінних народів” присвячена питанням співвідношення національних меншин та корінних народів, правовому статусу корінних народів. У ній констатується, що національні меншини і корінні народи — це різні національні спільноти, які повинні мати відмінний правовий статус. У дослідженні аналізується теоретико-концептуальні напрями стосовно корінних народів, їх правовий статус за міжнародним правом та за законодавством окремих зарубіжних країн [8].

Дослідженню міжнародно-правових аспектів прав національних меншин присвячена монографія В. Мицика “Права національних меншин у міжнародному праві” [9]. Зокрема, в дослідженні ретельно проаналізовано проблеми визначення понять “національна меншина” та “корінні народи” в сучасному міжнародному праві, розглянуто процес становлення і зміст основних і спеціальних прав меншин та осіб, які до них належать, досліджено питання становлення правового статусу національних меншин в Україні та його відповідності чинним міжнародно-правовим стандартам. Нами поділяється думка автора щодо терміна “правовий статус”, який “використовується як при розгляді питання про права, свободи й обов’язки окремих осіб — представників меншин, так і груп, до яких вони належать”. Важливими і правомірними є твердження про те, що: “загальний правовий статус осіб, які належать до національних меншин, складається з рівних та невід’ємних основних прав і свобод, визнаних універсальним міжнародним правом і відповідним національним законодавством країн за всіма членами людської спільноти. Спеціальний правовий статус осіб, які належать до національних меншин, означає додаткові права, свободи й обов’язки, іноді тимчасові, необхідні для забезпечення не тільки

проголошеної, а й реальної рівності таких осіб з рештою населення в усіх сферах політико-економічного і соціально-культурного життя країни. Як спеціальний правовий статус національних меншин ми розглядаємо колективні права й обов'язки певних груп осіб, які передбачають "групові" можливості людей, необхідні для їх існування та розвитку, і які не мають сенсу або неможливі в їх індивідуальному здійсненні" [9, с. 53]. Слушним є також висновок автора про те, що "існує нагальна необхідність спрямувати національну правотворчість та практичну діяльність та вдосконалення національного законодавства й усунення недоліків та невідповідностей щодо європейських міжнародно-правових стандартів захисту прав меншин ..." [9, с. 229].

Проблемам визначення поняття "національна меншина", з'ясування змісту правового положення меншин, аналізу існуючих систем їх захисту присвячені праці вчених — представників західних країн. Наприклад, найбільш широко використовується визначення "меншина", яке було запропоноване Ф. Капоторті: "Меншина — це група, яка за чисельністю поступається решті населення держави і не є домінуючою, члени якої — громадяни цієї держави мають етнічні, релігійні чи мовні характеристики, відмінні від решти населення, та виявляють, принаймі опосередковано, почуття солідарності, спрямоване за збереження своєї культури, традиції, релігії чи мови" [10].

Основні ознаки меншин Ф. Капоторті виділяє як критерії: об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні мають такі складові: 1) особливі етнічні характеристики; 2) кількісна меншість; 3) недомінуюче становище; 4) наявність громадянства відповідної держави. Суб'єктивний критерій — прагнення до збереження наявних ознак. У своїх подальших наукових дослідженнях Ф. Капоторті вилучає зі свого попереднього визначення таку складову, як наявність громадянства [11]. Сформульовані пізніше іншими вченими

позиції із зазначеного питання ґрунтуються на положеннях наукової думки Ф. Капоторті.

Особливу наукову позицію щодо природи прав національних меншин, їх класифікації та правового положення має В. Кимлічка в монографії "Лібералізм і права меншин" [12]. Автор наголошує: "Національними меншинами я вважаю групи, які сформували повні та функціонуючі суспільства на своїй історичній батьківщині до того, як їй було приєднано до більшої держави. Таке приєднання здебільшого було примусовим і відбувалося шляхом колонізації, завоювання або ж передачі території від одної імперської держави до іншої; в окремих випадках приєднання відбувалося добровільно, як результат створення федерації" [12, с. 32]. Вченим виділяється чотири типи етнокультурних груп: національні меншини, іммігранти, метеки (нелегали), афроамериканці. Що ж до прав національних меншин, то вказується, що вони "... є наслідком історичних угод таких як договірні права корінного населення або угоди, згідно з якими два або більше народи погоджуються об'єднатися на федеративних засадах" [12, с. 119]. На нашу думку, вельми актуальною і своєчасною є позиція науковця щодо соціокультурної інтеграції. Він наголошує: "... Інтегрування у спільні інститути, які функціонують спільною мовою, має все-таки залишити місце для максимальної свободи вираження індивідуальних і колективних відмінностей як у суспільному, так і у приватному житті, а державні інститути повинні бути пристосовані до узгодження з ідентичностями і звичаями етнокультурних меншин. Іншими словами, концепція національної ідентичності та національної інтеграції має бути толерантною і плюралістичною" [12, с. 49].

Огляд досліджень щодо прав національних меншин та їх асоціацій дає змогу дійти висновку, що на сьогодні вітчизняними та зарубіжними вченими сформовано значний емпіричний матеріал, проведено

його узагальнення з окремих аспектів проблеми тощо. Зокрема, українськими і зарубіжними вченими активно розробляються такі проблеми: співвідношення понять “національні меншини”, “етнічні меншини”, “корінні народи”; ознаки національної меншини, класифікаційні моделі її

прав, системи захисту прав національних меншин. Водночас проведений аналіз свідчить про необхідність подальших наукових досліджень щодо конституційно-правового положення національних меншин та їх асоціацій країн світу і в Україні зокрема.

Список літератури:

1. *Нікітюк В.О.* Статус етнонаціональних меншин (порівняльно-правові аспекти). — К.: Вид-во „Естет”, 1996. — 186 с.
2. *Нельга О.В.* Теорія етносу. Курс лекцій: Навчальний посібник. — К.: Тандем, 1997. — 368 с.
3. Національно-державне будівництво: концептуальні підходи, сучасна наукова література / *Ю.І. Римаренко, І.Ф. Курас, Ю.С. Шемчуценко* та ін. За ред. Ю.І. Римаренка. — К.: Довіра, 1999. — 550 с.
4. Національні меншини України у ХХ столітті / Автор. кол. *М. Панчук, В. Войнолович, О. Галенко, М. Генік, Т. Горбань* та ін. Ін-т політич. і етно-нац. дослід. НАН України. — К., 2000. — 356 с.
5. *Римаренко Ю.І., Шкляр Л.Є., Римаренко С.Ю.* Етнодержавознавство: теоретико-методологічні засади: Підручник. — К., 2001. — 263 с.
6. *Биков О.М.* Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні / За ред. проф. В. Погорілка. — К., 2001. — 351 с.
7. *Колісник В.П.* Національно-етнічні відносини в Україні: теоретичні засади та конституційно-правові аспекти. — Харків: Фолю, 2003. — 240 с.
8. *Алмаші І.М., Алмаші М.М., Бисага Ю.М.* Правовий статус корінних народів: Монографія. — Ужгород: Вид-во Ужгородського національного університету, 2004. — 104 с.
9. *Мицик В.В.* Права національних меншин у міжнародному праві: Монографія. — К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2004. — 287 с.
10. *Capotorti F.* Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. — Par. 568. — P. 96.
11. *Capotorti F.* Minorities // *Encyclopedia of Public International Law.* Amsterdam, N.Y.; Oxford: Elsevier Science Publishers B.V., 1985. — Vol 8. — P. 385.
12. *Кимлічка В.* Лібералізм і права меншин. — Харків: Центр освітн. ініціат., 2001. — 176 с.

РЕЗЮМЕ

Рассматриваются основные исследования проблемы национальных меньшинств, осуществленные на протяжении последних 10 лет украинскими и рядом зарубежных ученых.

SUMMARY

The article deals with the main investigations of the national minorities' problem fulfilled by Ukrainian and some foreign scientists within last 10 years.

Отримано 25.05.05

Рекомендовано кафедрою теорії та історії держави і права